

2021, 8(1): 362-365

DOI: <https://doi.org/10.17572/mj2021.1.362365>

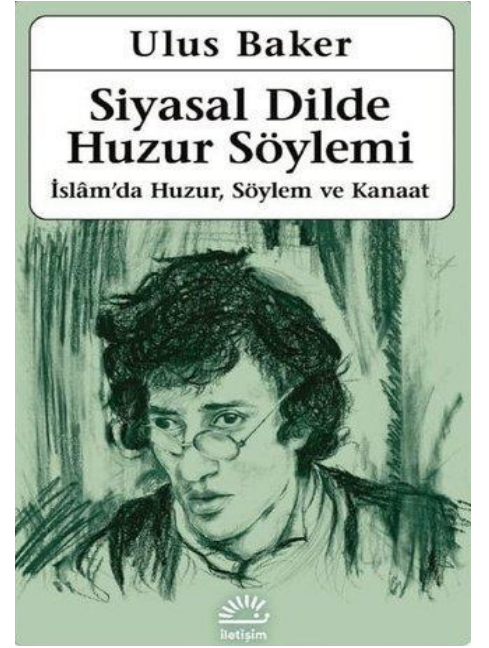
Kitap Eleştirileri

ULUS BAKER'DE DİL, EYLEM VE KİMLİK

Aksu Akçaoğlu¹

Baker, U. (2020). *Siyasal Dilde Huzur Söylemi: İslam'da Huzur, Söylem ve Kanaat*. İstanbul: İletişim Yayınları. 267 sayfa, ISBN 9789750529111

Siyasal Dilde Huzur Söylemi: İslam'da Huzur, Söylem ve Kanaat, Ulus Baker'in 1993'te ODTÜ Sosyoloji Bölümü'nde tamamladığı yüksek lisans tezinin, Onur Eylül Kara'nın titiz çevirisiyle Türkçe olarak kitaplaştırılmasına dayanıyor. Ulus Baker külliyatına az çok aşına olanlar, bu ilk çalışmada, daha sonra dallanıp budaklanacak bir araştırma programının erken fakat oldukça güçlü temellerini bulacaklar. Bu araştırma programı dil, bilgi, özne ve duygulanımların modern kültürde geçirdiği ve geçirmekte olduğu dönüşümlerin izinin sürülmesine dayanıyor. *Huzur Söylemi*'nde Ulus Baker, Antik Yunan felsefesinden post yapısalcılığa kadar uzanan bir düşünceler atlasını önümüzde maharetle açıyor. Özellikle Spinoza ve Deleuze'ün rehberliğinde, İslamcılığın 1990'ların başında gerçekleştirdiği öne sürülen yükselişin, tarihsel bir din olarak İslam'ın modern kanaatler toplumuyla bütünleşmesinden başka bir şey olmadığını ileri sürüyor.

¹ **Aksu Akçaoğlu**, Dr. Öğretim Üyesi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, aakcaoglu@comu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8692-4698

Yazının geliş tarihi: 30.03.2021 | Yazının Kabul Tarihi: 05.05.2021

© **Yazar(lar) (veya ilgili kurum(lar)) 2021**. Atıf lisansı (CC BY-NC 4.0) çerçevesinde yeniden kullanılabilir. Ticari kullanımlara izin verilmez. Ayrıntılı bilgi için açık erişim politikasına bakınız. Hacettepe Üniversitesi İletişim Fakültesi tarafından yayınlanmıştır.

Huzur Söylemi birkaç açıdan şaşırtıcı bir kitap. Her şeyden önce, kapsamı ve derinliği itibarıyla bir yüksek lisans tezinin çok ötesinde. Çalışma temel olarak dil, eylem ve kimlik arasındaki çetrefilli ilişkiye dair kuramsal bir şablon geliştirilmesine ve bu şablonun son derece zorlu bir ampirik düzlemde, siyaset alanında işe koşulmasına dayanıyor. Dolayısıyla, okuyucu kitapta bir yüksek lisans tezinden fazlasını bulmaya ya da çok iyi bir yüksek lisans tezi okumaya hazırlıklı olmalı. İkinci şaşırtıcı noktaysa 28 yıl önce yazılmış tezin güncelliği. 1990’larda ilgili literatürün odağında laik devlet ve İslamcı siyaset arasındaki gerilimin boyutları, olası sonuçları ve imkân dahilindeki çözüm yolları bulunuyor. Dolayısıyla, dönemin araştırma ufkunda henüz bütünleşme argümanı yok; bütün akademik enerji çatışma tezinin tarihsel ve sosyolojik kaynaklarını anlamaya ve açıklamaya vakfedilmiş durumda. Alandaki temel bakış açısı, Şerif Mardin’in (1990) Max Weber sosyolojisi ve modernleşme kuramını harmanlayarak, Türkiye’nin Batı karşısındaki özgün konumunu sorguladığı, merkez-çevre yaklaşımıdır. Bu oldukça doğurgan bakış açısı, Türkiye’de siyasetin sosyolojik analizine dair yaygın kanaate dönüşmüş durumdadır. Son yirmi yıldır, Gramsci’nin ve Bourdieu’nün çalışmalarından veya sosyal hareketlilik kuramlarından esinlenen çalışmaların, merkez-çevre yaklaşımından kopuş arayışında olduklarını biliyoruz². Ulus Baker’inkisi henüz 1990’ların başında bir kopuş arayışı. Alternatif olarak önerdiği, siyasi dilin semiyolojik analizi, bugün hala oldukça özgün bir yaklaşım. Fakat Ulus Baker’in burada geliştirdiği kuramsal şablonu ampirik düzlemde ancak kopuk kopuk uyguladığını ve analizi bazı pasajlarda birden parlayıp aniden sönen küçük kesitlerde bıraktığını da belirtmeliyiz. Yine de Ulus Baker’in önerdiği kuramsal bakış, Türkiye’de İslamcılığın yükselişini laiklik-din, Batı medeniyeti-İslam medeniyeti çatışmasının ötesine taşıyor. Baker, çok daha geniş bir tarihsel düzlemde, İslamcılığın yükselişini ve karşı karşıya olduğu krizi, Spinoza’nın da yardımıyla, Tanrı dilinin halk diline dönüşmesinin krizi olarak tartışıyor. Her ne kadar zaman zaman Baker’e araştırmanın odağını unutturmuş gibi görünse de tartışmayı yeni kavramlarla yeniden inşa etme girişimi başlı başına değerli bir katkı olarak karşımızda duruyor.

Huzur Söylemi’nde üzerinde durulması gereken dört nokta olduğunu düşünüyorum. İlk olarak, modern toplum ve huzur söylemi arasındaki kuvvetli ilişkiye değinebiliriz. Ulus Baker, huzur sözcüğünün beraberinde getirdiği sükûnet, bilgelik ve güvenlik gibi anlamlar setiyle birlikte on altıncı yüzyıldan beri modern hayatın ön koşulu olarak kabul edildiğini ortaya koyuyor. Baker’e göre huzur söylemi, Hobbesçu bir söylemdir. İnsanın insanın kurdu olduğu doğa durumunun karşıtı olarak, modern felsefenin, uluslararası siyasetin, toplumsal hayatın ve bireysel varoluşun ön koşuludur. Kısaca, huzur olmadan modern toplumsal hayat düşünülemez. “Dolayısıyla huzur söyleminin, modernitenin her yaşam deneyiminde, özellikle de dini söylemlerde, kapitalist ekonominin ve modern devletin yapısında sınanması gereken bir soy kütüğü vardır” (Baker, 2020: 24). Huzur söyleminin modern toplumdaki esas işlevi, savaşların üzerini örtüp iktidar yapılarını meşrulaştırmaktır. Kısaca, huzur söylemi güvenliğe dayalı bir yönetim mantığının merkezi bir parçasıdır.

İkinci önemli nokta ise, huzur söylemi ve modern toplum arasındaki bu yakın ilişkinin, İslamcılığa dair taşıdığı imayla ilişkilidir. Eğer huzur söylemi moderniteye içkinse, İslamcılığa özgü bir söylem değildir. Tam tersine, “Huzur İslam’dadır” sloganının kendisi, İslam’ın modern kültür ya da kanaatler toplumu tarafından içerildiğine dair erken bir işarettir. Kanaatler toplumu, modernitenin yapısal unsurlarından biridir. Parlamenter demokrasiye dayanan modern toplumlarda, her vatandaşın kendine ait bir kanaati olduğu varsayılır. Bu nedenle de vatandaşların kanaatleriyle paralel seçim hakkı ve özgürlüğü bulunur. Siyasi yapı ve kanaatler arasındaki bu

² Gramsci’nin pasif devrim kavramı üzerinden İslamcılığın ve Türkiye siyasetinin dönüşümü inceleyen güncel bir çalışma için (bkz. Tuğal, 2010). Pierre Bourdieu’nün geliştirdiği ilişkisel sosyolojinin kavramsal araçlarıyla muhafazakâr siyasetin ve hayat tarzlarının dönüşümü hakkında bir çalışma için (bkz. Akçaoğlu, 2018). Sosyal hareketler perspektifinden İslamcılığın dönüşümüne dair bir analiz için (bkz. Eligür, 2010).

kritik ilişki, tıpkı ekonomi piyasası gibi bir kanaatler piyasasının oluşumunu tetikler. Kanaat tedarikçileri, kanaatlerin üretimi, dolaşımı ve dağıtımı üzerinden siyasi kimliğin teşkilini ve iktidarın kaderini biçimlendirebildikleri için modern toplum aynı zamanda bir kanaatler toplumdur. Kanaatler toplumu tarafından içerilme Ulus Baker'e göre, tarihsel bir din olarak İslam'ın bir takım esas saiklerinden, mutlak hakikatinden taviz vererek görüşler içinde bir görüşe, bir kanaate dönüşmesini ifade ediyor. Tıpkı liberalizm, sosyalizm ve pozitivizm gibi diğer modern kanaatlere tepkisel biçimde gelişen bir kanaat. "Kanaatin modernist kurulumuna referansla İslam'ın huzur söylemi, İslamcılığın bütün semiyotik düzenini ve sapmalarını, dini dünya görüşünü bir tepki siyasetine dönüştüren 'bu dünyalı' siyasal mücadeleler pratiğine tabi kılar" (2020: 28).

Üçüncü önemli nokta, İslamcılığın yükselişi ve dil sosyolojisi arasındaki ilişkiye dairdir. Tarihsel bir din olarak İslam'ın kanaatler piyasasıyla bütünleşmesini incelemek için niçin dil sosyolojisine ihtiyaç duyarız? Ulus Baker, yapısalci dilbilimin ve ona karşı geliştirilen post-yapısalci eleştirilerin kitabın konusuyla en azından üç şekilde ilişkili olduğunu gösterir. İlk olarak, Saussure'ün bireylerin bilinç ve iradesinin dışında bulunan ve bireysel konuşma edimi üzerinde baskı uygulayan bazı dilsel yasalar bulunduğuna dair tezi, Ulus Baker'i İslamcılığın yükselişinin kaynaklarını İslamcı söylemin içeriğinin ötesinde aramaya iter. Ulus Baker'e göre, söz konusu yükselişin asıl kaynağı İslam'ın kanaatler piyasasının, medya dilinin ikna edici retoriğe dayanan düzenine uyum sağlamasıdır. İkincisi, yapısalci dilbilimin maceraları Ulus Baker'e toplumsal dil üzerinden anlama imkânı verir:

"... [B]ir semiyotik düzen söylemsel olmayan yapıda da olabilir. Böylesi bir semiyotik düzen örneği olarak aldığım Huzur Söylemi bize, bir taraftan kanaatin ve kapitalizmin, dinsel modernliğin yahut kapitalist pazar durumunun yapılarını, diğer taraftan da bunlar arasındaki ilişkileri ve eklemlenimleri keşfetme -açığa çıkarma- imkânı veriyor" (2020: 186).

Üçüncüsü, Baker yapısalci dilbilimin zayıf noktalarının ve özellikle de konuşmaya biçilen edilgen rolün yol açtığı kısıtlılıkların farkındadır. Post-yapısalcılığın, yapısal dilbilimde açtığı gediği takip eden Baker, konuşmanın eylem ve kimlik oluşumu üzerindeki etkilerini gözler önüne serer. "Dil belli buyruklar, emirler ve sorgular üzerinden sorumluluklar, ödevler, yükümlülükler üreten ve isnat eden bir araçtır. Ve bu işlemlerin merkezinde, 'edimsöz'ün toplumsal hedefinin mantığı yatar" (2020: 66). Dil edimsözlerle, buyruklarla, imalarla ve varsayımlarla eylemin ve kimliğin oluşumunda aktif rol oynar. Spinoza'nın İncil üzerine yaptığı araştırmada gösterdiği gibi, tarihsel dinler aşırı tekrar edilmiş buyruklar vasıtasıyla öyle bir dil yaratır ki, bu dilin tetiklediği eylemlerin ortak özelliği itaatkâr olmasıdır. Baker'e göre, İslamcılığın yaptığı da tam olarak budur. Hangi konuda ne yapılması gerektiğini İslami buyruklar üzerinden açıklayan bir dil ve bu dilin yarattığı itaatkâr bir grup.

Dördüncü önemli nokta ise, İslamcı söylemin 1990'lar Türkiye'sindeki toplumsal bağlamının ve kolektif faillerinin tespit edilmesiyle ilgilidir. 1990'larda Türkiye'deki toplumsal manzara iki önemli tarihsel olay tarafından biçimlendirilmiştir: 1979 İran İslam Devrimi ve 1980 darbesi. Baker'e göre, bu iki tarihsel olay İslam'ı Cumhuriyet tarihinde daha önce hiç görülmediği kadar siyaset alanının merkezine yerleştirmiştir. Her şeyden önce kendisi de bir Nakşibendi tarikatına mensup olan Turgut Özal'ın başbakanlığı ve cumhurbaşkanlığı döneminde daha önce merkez sağ partiler ve dini cemaatler arasında bulunan örtük koalisyon meşruiyet kazanmıştır. Bunun en somut sonuçlarından biri dini cemaatlerin ve vakıfların yayınladıkları dergilerin sayısında ve basım adedinde görülen patlamadır. Ulus Baker kitapta kimisi çocukları, kimisi de kadınları ve aileyi hedef kitle belleyen toplam 28 dergi sayar. Millî Gazete, Türkiye, Zaman ve Yeni Nesil gibi gazeteler de eklendiğinde 1990'ların başında Türkiye'de bir ay içinde toplam bir buçuk milyon İslamcı yayın basıldığı görülüyor. Bu tablo

Ulus Baker'in temel argümanı ile uyumludur: Gerçekten de İslam daha önce tarihte hiç görülmediği kadar, kanaatler piyasasının büyük bir tedarikçisine dönüşmüş durumdadır. Fakat 1990'lar Türkiye'sinde İslam'ın kanaatler toplumuyla bütünleşmesini ilgilendiren tek gelişme bundan ibaret değildir. Bir de Özal vizyonu olarak takdim edilen erken bir neoliberalleşme hamlesinin kaybedeni olan esnaflar, kronik işsizler ve geçici işçilerin desteğiyle taşrada ve metropollerin çeperlerinde güçlenen Millî Görüş Hareketi dikkat çekmektedir. Ulus Baker'e göre Millî Görüş Hareketi'nin aslında ikircikli bir yapısı bulunmaktadır. Bir taraftan neoliberal düzene açıktan muhalefet eden tek partidir. Fakat bu muhalefet cepheden bir kapitalizm karşıtlığı değildir; ahlaki bir muhalefettir. Bir taraftan da en somut örneği faizsiz bankacılık uygulaması olan, İslam'la uyumlu bir piyasa ekonomisinin imkanlarını zorlamaktadır. 1990'lar Türkiye'sinde İslamcı söylemin kolektif faillerine dair son halka devlet kurumlarıdır. 1989 itibarıyla Türkiye'de 717 İmam Hatip Lisesi'nde toplam 283 bin öğrenci bulunmaktadır.

Huzur Söylemi, şüphesiz burada kısaca üzerinde durduğum bu dört noktadan fazlasını içeriyor. Sunduğu yeni imkanların yanında, *Huzur Söylemi*'nin bulanık bıraktığı alanlar da bulunuyor. Örneğin, İslam ve İslamcılık kavramlarının metinde zaman zaman birbirinin eş anlamlısı olacak biçimde kullanılması, iki farklı olgu arasındaki ortaklıkları aşan özgünlüklerin gözden kaçırılması endişesini büyütüyor. Bunun gibi, dil, eylem ve kimlik arasındaki ilişkiye yapılan vurgu, eylem ve kimliğin dil dışındaki toplumsal kaynaklarının üzerini örtme tehlikesi barındırıyor. Fakat yine de *Huzur Söylemi*, Türkiye'nin ve İslamcılığın 1990'lardan günümüze gelinceye değin geçirdiği dönüşümlerin incelenmesi için değerli bir başlangıç noktası olarak kabul edilebilir. Bunun da ötesinde *Huzur Söylemi*, İslamcılığın güncel durumuna dair bir araştırma programına rehberlik de edebilir. Devlet söylemine dönüştükten sonra ve kanaatler piyasasının ana tedarikçisi olduktan sonra, İslamcı dilin geçirdiği dönüşümü nasıl ele alabiliriz? Siyaset alanında tâbi olan konumdan hâkim olan konuma geçişin, İslamcı söylemin eylem ve kimlik üretme kapasitesi üzerindeki etkilerini nasıl inceleyebiliriz? Huzur Söylemi bu ve benzeri sorulara cevap arayışında önemli bir uğrak. Ulus Baker'in bıraktığı noktadan bugüne kadar meydana gelen pek çok dönüşümün yanında, huzur söyleminin siyaset alanındaki merkezi önemini koruduğunu görüyoruz.

"... Huzura yaşamın bir ön gerekliliği olarak hâlâ ziyadesiyle vurgu yapılıyor. Eğilimleri ve özellikleri henüz bilinmeyen yeni düzende kesinlikle pazar mübadelesi, kanaat ve iletişim şeklinde üç organik rejimin gerekliliklerine en iyi şekilde adapte edilebilecek bir huzurun düzeni olurdu. Dolayısıyla sosyolojik incelemenin üç düzlemi, huzur söyleminin incelenmesi noktasında birbiriyle ilişkilidir: Diller sosyolojisi, iletişim sosyolojisi ve iktisat sosyolojisi" (2020: 187).

Kaynakça

Akçaoğlu, A. (2018). *Zarif ve Dinen Makbul: Muhafazakar Üst Orta Sınıf Habitusu*. İstanbul: İletişim.

Eligür, B. (2010). *The Mobilization of Political Islam in Turkey*. Cambridge: Cambridge University Press.

Mardin, Ş. (1990). Türk Siyasetini Açıklayabilecek Bir Anahtar: Merkez-Çevre İlişkileri. Mümtazer Türküne ve Tuncay Önder (Der.), içinde, *Türkiye'de Toplum ve Siyaset* (s. 35-78). İstanbul: İletişim.

Tuğal, C. (2010). *Pasif Devrim: İslami Muhalefetin Düzenle Bütünleşmesi*. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.